

שלום אש בערב ימי

פגישה ראשונה של הילד היהודי בפולין שלפני השואה עם שלום אש הייתה עוד על ספסל הלימודים בבית הספר. ודוקא בכיתות הנמוכות. דומה שעוד לפני שהחבר הצעיר וידע להבין את מחזותו הפסיכולוגיים והסוציאליים רבי-העוצמה: "קידוש השם", "אלוהי נקמה", "מאטקו גנב" (ביחוד ביצוע הלהקה הוילנאית והשחקן העממי ברוך-הכשרון איזיק סאמברג, שכאילו נוצר לגלם בטרם נתודע אל יחזקאל גומ宾ר, ר' שלמה נגיד, הדוד מוזט, זאכרי מירקין ויחיאל בעל-התהילים ולא כל הפליאדה הענקית של גיבורי יצירותו של אש — שבת את לבו של הילד היהודי בפולין ונחרת בזכרונו לכל ימי חייו "הצדיק הכהני", אשר בעיצומו של יום-הכיפורים, בתוך קהל העדה הקדושה של יהודים מתפללים בבית-הכנסת, הוא שם בפיו שתי אצבעות ובריקחה חדה ונרגשת הריהו משכנע את ביה"ד של מעלה שיעביר את רוע הגזירה מעל עם ישראל.

כבר בסיפור קצר זה מתקופת יצרתו הראשונה גילתה את ציפורי נוי החdot, הלביא הצעיר, אשר ברבות-הימים לא רק יכובש לו את מקומו ליד כותל-המורח בספרותנו על שתי לשונותיה, כי-אם גם נתן יהיה במרכזו של פולמוס סוער ומרכלענה אשר השתולל מסביב לאיישיותו הדינאמית והנująות בمشך מחצית המאה כמעט. ואם תמצא לומר, הרי אותו נער כפרי, המשולל חינוך וגינוגני-נים מוקבלים, אך בעל הלב הגדול והתמים, העולה על גדותיו מרוב שפע של רגש יהודי ואנושי — הוא סמל דמותו של שלום אש, היוצר היהודי ענק-הමדים, אשר לא פעם הייתה הופעתו בענייני ספרות ויהודوت כעין שריקה חדת ועה על הדעות המקובלות מקדמת-דנא... כך היה בשערורית צ'ריקוב-אראՅין בעשור הראשון למאה, כאשר הקומדיה "ייחוס" של אש בתרגום הרוסי עוררה כמה וכמה אנטיישמיים בחוגי הספרות והאמנות הרוסיים לצאת בחrifot נגד "התערבותם של יהודים בעניינים הנוגעים לروسים בלבד"; וכך היה בשערורית שעורר אש בהיעzo להביע באותו הימים את דעתו נגד מינהג ברית-הAMILAH בקרב היהודים; וכך היה גם בערוביימיו, משפירסת

סאראקאסטיות של מנדלי או על-פי שלום-עליכם המלעיג עליה בצחוק שובב, ואלו את "העירה", הפואימה-ברורה של שלום אש אשר בפעם הראשונה שר את שירות העירה מתוך ראייה פיויטית-רומאנטיבית, אופטימייזם קורן ואמונתית-חומר — את זאת העלימו למגורי. אפילו יובלו ה-75 של שלום אש לא שימוש עיליה להתחפישות, לא עמו ולא עם יצירותיו.

ואמנם, אין להכחיש, כי יש אצל אש גם כמה יצירות שלושת מבחינה אמנותית. אך ככל עובדה זו היא הנחותן? ככלו ייתכן בכלל שאצל סופר אשר הספיק ליצור במשך שישים שנה בקרוב ספרות שלימה, מן הסיפור הקצר והמערכון ועד למחוזות רב-ימתח ורומאניים עביב-קרים ורב-יכרבים, לא יימצא יצירות מסוימות או חלקים באיזו יצירה הלוקים בחולשה לעומת האחרים?

*

עם עלייתו של שלום אש לישראל והשתלבותו במפעל התקומה והבנייה, הוא כאילו סטר על פניהם של כל מבקריו-משמעותו, שהתבצרו בעמדותיהם הלאומיות-לעילא שבתו אווירת התלישות מן האפיק המרכזי של החיים הלאומיים שלנו בימינו, ומשם שלחו בו את חיציהם המורעלים. מצאתי אז חובה לעצמי לגשת אליו בביתו שבנה לו בבתים ולברכו בברכת ברוכיים הבאים. הלכתי בדחליו ורוחמי, ולמען האמת החשטי פן אמצע לא את שלום אש כפי שהכרתו לפני המלחמה, כי-אם אדם ישיש, רצוץ ומר-נפש. הרהרתי אז בלבו גם זאת, כי-אם גדול השבר על אובדן יהדות אירופה בלב כל יהודי, שבעתים גדול מנו-הופנים, כמעט בשברו של שלום אש. שהרי השמידו היטלר וגיטיסותיו לא רק את אחיו ובני-עמו, אותו צור-מחצתה שמננו ינק את חיותו ובו מצא את אלף הגיבורים ליצירתו — הם השמידו גם את מאות אלפי קוראייהן של יצירות-اش, אלה אשר ראו בו את משוררם, מנצחים ומפארם בספרות.

אך הפגישה הייתה עם אש, שבקבותיה באו עד מהרה פגישות נוספות, זימנה לי הפתעה נעימה גם מבחינה זאת. אמן ישיש היה האיש ותלאות הגורל חרשו בפניו חריצים עמוקות אך עיניו הקורנות, שיחתו הקולחת והעירנית, לבבותו השופעת חום היהודי טוב הסירו מיד את כל המהיצות. כשרון-היוצר הגדול הוא שאפשר לו, כמובן, להתגבר ולהתרומם מעלה לכל התלאות, אף מעלה לחשבונות קטנוניים עם יריביו. הוא פשוט התעלם מהם ולא הזכיר במלחה או ברמז. ולעומת זאת לא היסס מלומר דבר-ישבה בלתי-מוסיגים על יצירתם של כמה וכמה סופרים, מהם שלא גילו לו יידיות יתרה ואף על כל אלה שגילו לו איבה מפורשת.

בלתינשכחת במיוחד הייתה הפגישה האחורה, שנמשכה שעות רבות. אז רأינו את אש כשנורשים ממנה כל מחלצות האירופיות והאמריקניות אשר דבקו בו במרוצת-חייו הארוכים, והוא נתגלה לעינינו כמעט כבחור בית-מדרש צער מקוטנה, המשיך לפיו תומו על עניינים שהוא נאבק בהם עמוק-לבבו.

היה זה באחת השבתות של שלהי דצמבר 1956. בחוץ עוד האירה שם חורפית רחומה, אך באולם הלא-גדול והמרוחט בצדניות של בית אש בבתים הייתה מבוערת האח. הסבנו ארבעה-חמשה אנשים לשוש-סעודות. ש. אש, שבדרך כלל נהג לתבל את דבריו במלוי-דבדיחותא, הבריק אותו ערב בשאר-רווח, בכוח-זכרון מופלא ובבקיאותו העצומה. הנושא המרכזי של השיחה היה, שורש היהדות מהו — ההלכה, או האגדה? אש הגן, כמובן, במלוא להטו על היסוד האגדי. הוא הביע את סילידתו מישיטת הרמב"ם ותלמידיו. בין חכמי יהדות ספרד העדיף כבר את הרמב"ן, דוגא על שום היותו פחות שכלהני מיריבו הרמב"ם. ואולם קרוביים יותר לליבו הם חכמי "יהודות אשכנז" — ר' גרשום מאור הגולת ורש"י. ותוך כדי כך הפליג אש לנאות מהותה של כת האיסיים בימי הבית השני ולמד גזירה-שווה בינה לבין ר' יהודה החסיד, בין המיסטיים ביהדות בכלל ובתנוועה

את הטרילוגיה שלו על יוצריו הנזרות וקולם נגדו רבים מקרב המבקרים שהתעטפו באיצטלה של צדיקים שומרי חומות המסורת וצקו ככרוכיה, שלום אש הוא "עוכר ישראל" ר'ל, "מטיף לשמד" ו"זום לקעקע את יסודות קיומנו הלאומי". לא פחות ולא יותר!

ומעניין שבתווך מחנה יריביו ומשמיציו חברו יחדיו בונדים וציונים, חרדים ובנימילידת, שהגורם המלכד לאגודה אחת הייתה... השנהה לאש. היו ביניהם גם כאלה אשר טענו, כי אש אינו יורד לסוף דעתם של מקורות היהדות, איןו בקי בהם בקיות מספקת ואני יודע לדרש על כל קוֹץ וקוֹץ תלי-תלים. במקרה, כי-אם מפרש את הכתובים על-דרך האינטואיציה שלו. היו אף כאלה שהרחקו לכת ובקשו לפסל את אש כאמן בעל בנין הגותי-פילוסופי עצמי ושלימות אמנותית מעיקרו. הללו מצאו, כי אש אינו אלא סופר עמי להמוניים, אשר מעולם לא הגיע ביצירתו לשילמות כזו, אשר תוכנן להניח את דעתם של אניני-הטעם.

אולם גדול המבקרים בספרות יידיש, שמואל ניגר המנוח כבר אמר בצדק, שאלה הנלחמים נגד אפיקורוסתו של שלום אש שוכחים, כי בעיני החרדים האמיתיים — כל ספרות יפה היא בבחינת "טריפ-פסול" ואין נפק-מין אם יש בה ממש "נטיות מיסיונרית" כביכול ואם לאו. ועל כל פנים האשימים את כל מבקריו-מתנגדיו של אש שהללו לא ניסו אפילו לנתח את יצירותיו הגדולות ניתוח ספרות-אמנותי צרוף. גידופים, השמץות, חרם, נידי ושמתה — אדרבא ואדרבא, זאת הגיעו לו מלו-א-חופנים, כמעט בשיטה ז'אנובית... משל היינו שרוויים בימי-הביבנים וכל היינו היו סובבים אך ורק על ציר הדת ועל ההבדלים התיאולוגיים שבין היהדות והנזרות. ואלו את העובדה של שלום אש יותר מכל יוצר אחר בשתי ספריותינו הוא שפתח לרווחה את שעריו הספרות העולמית ליצירות ספרותנו והודות לתרגומי יצירותיו לשונות רבות נתודעו בפעם הראשונה מיליוני קוראים בכל חמש היבשות ל蒂מאטקה היהודית ונוכחו לדעת כי אכן אין לה בספרות היהודית המודרנית להתביש מפני כל ספרות אחרת — עובדה זאת העlimo.

ואשר לטענותיהם של "הلمדנים", מן הרاوي היה אולי להביא משפט אחד או שניים מדברי אש עצמו ב"האיש מנזרת" שלו. הוא מתאר שם את הגיבור הראשי "פאן וויאדומסקי" לאמור: "אם, למשל, שגה איזה מלומד בשמו של גנראל, חכם-משפטים או פילוסוף רומי, אם ציין תאריך שלא במדויק או שיבש את שמו של איזה טריבון — בקיצור, כאשר חטא מישחו באידוי בוגע לפרט זה או אחר הקשור בגיבור גדול או קטן מן הזמן העתיק — היה מיד מופיע תיקון-טעות (של וויאדומסקי) בעthon. ברוב המקרים הוצרך העורך לכתב את המכתב מחדש או אף להשליכו לסל מחמת סגנון הפסול והמורר"...

שהרי עם בקיותו המופלא בכל מכני חכמת ישראל ותולדותיו, לא הייתה גדלותו של שלום אש בילדנותו דוקא, כי-אם באינטואיציה הגאנונית שלו, בדמיונו היוצר שלא ידע גבולות בזמן, בהיקף ובעומק, בלהט-אהבתו הגדולה לעמו ולאדם בכללו, והעיקר — בכוח-היצירה ללא תקדים בספרותנו, כוח אשר אפשר לה להكيف את כל רובדי החיים של עמו בתפוצותיו ובארציו, בזמן זהה ובכל התקופות החשובות של ההיסטוריה שלו. מכל מקום גרם פולמוס אש לכך, שגדל יוצריו הספרות היהודית בדורנו היה מהלך (יותר נכון, היה נס ונד) במשך שנים רבות מוחרם ומנודה בתוך עמו. הגיעו הדברים עד לידי כך, שהוציאים-מן-הכל מועטים היו סופרים, מורים, עורכי ורוכים ומו"לים (שרובם, כמובן, אינם מצטיינים במידה יתרה של אומץ-לב ושיעור-קומה מוסרי) הושמים, קצחים מהתהנתנות וקצחים מקנה-השנה, לפרנס דבר על הישגיו, למד בבית-הספר את סייפוריו או לכוללם בכרטיסטומאטיות ואנטולוגיות. על העיריה, למשל, למדו במשך עשרות שנים על-פי היצירות הסאטיריות

החסידית בפרט. הוא סיכם בכל הפסקנות, כי סימן ייחודה של היהדות בין אומות העולם אינו בהלכה דזוקא, כי אם באגדה ובמסורת היהודית. ולסיום הסיק: רק העמים המאמינים ברעיון המשיחי הדינامي יכולים להבין לרווח עמנוא, ולא עמי אסיה בעלי האידיאל הסטטי. לא היתה כל אפשרות לעורר בו צל של ספק ביחס לאמונה זו...

בחוץ ירדו בינוים הדמדומים ובטוך גושי הצללים שנתעבו ופשטו בכל פינות החדר, מהלך היה אנא ואנה אש תמיר-הקומה ועטור הבלورية המכשיפה. דמותו גדולה אותה שעה בעינינו ולבשה צורת אילן ענק, רב-פארות ועמוק-שורשים — סמל וגולם כורתת של תקופה גדולה ומפוארת בחיה עמנוא, שריד מהולן ומונזה בייסורים של גוז יהדות פולין כבירת-הכוה, שנגduה בשיא פריחתה...

★

לפתע נשאר אש תקווע במקומו, תלה את מבטו החולמני בחלל, כאילו חיפש דבר מה במרקח הבלתי-נראה. עברו כמה רגעים-דמיה עד שהישש כאילו נזכר באורחיו ואף שפשף את קופת-ידיו ופנה אל רعيתו: הבה, נסב לשולחן לסעודה מלואה- מלכה כהלה. על השולחן הועלו יין, דגים ובשר ובשעת הסעודה קלחה לה בשובה שיחת-חולין, שאף בה ניתזו מפיו ניצוצות למכביר של שאיר-רוּה והומר עדין. הוא סיפר אז על פגישותיו עם איציק פפר במוסקבה ואחר-כך באמריקה. בין השאר הזכיר, כי באסיפה פומבית במוסקבה צעק פעם פפר לעומתו: «א קoil דיר אין קאָפּ פֿוֹן מיין ברוייניג! שלום אש, שא...» («בדור בראשך מן הבראוניינג שלי! שלום אש, שא...») ואלו משביקר פפר באמריקת שירו «איך בין א ייד» («אני יהודי»). הוא סיפר כיצד סירב פעם מארק שאגאל לנוצע במכונית שאש אמר לנוגה בה, כי פחד פן יהפוך את המכונית... והוסיף עוד כהנה וכנה קוריוזים מבדחים מעין אלה.

אולם לשיא ההתעוררות הגיע האמן היישש בתום הסעודה, כשהছית טיגאר עבה וכולנו התישבנו בכורסאות לשמעו מפיו את קריאת הפרק הראשון מזכרוןתו «מיין בראשית», אשר בעבר שבועות מעתים נתפרסם בגלאון האחרון של הרבעון «די גאלדענע קיטט». בשעת הקRIAה בניב היהודי הקוטנאן האו- פיני שלו, הפיקו פניו של אש בדיחות-דעת שובנית וכאיילו בכת-את הוסר נטל-השנים מעל כתפיו. הוא דמה אותה שעה לפאון צעיר העולה בלתיו ומשתעשע בקלילות ובצחוק עליון בכחות-הפלא האצוריים בו. עיניו נוצכו בעליונות ופעם בפעם היה פורץ בצחוק רם כהד לצחוקם של השומעים. זהו סיפור- מופת מיימי שחר ילדותו של אש ובו מתואר, בין היתר, כיצד הסתער פעם התינוק לעניין כל בני-המשפחה, שנתקנסו לחגיגת- פורים בבית-אביו, על שדי-אמו ותבע בקול בכוי רם להיניקו אפ-על-פי שגמול היה מזמן והאם הרתה כבר ולד חדש. הספר, השופע הומור מלבד, חושניות ארוטית ומצבים קומיים לאין- ספור, הוא היבחוב אחרון של כשרון-התיאור האידייר של אש, אשר לא היה דוגמתו בספרות היהודית המודרנית.

בדרך שובנו הביתה בשעת לילה מאוחרת אמר לי המשורר א. סוצקייר: ערב זה יישאר חרות בזוכרוני עד יומי האחרון. וכמונו כמו. הרגש הרגשנו, כי לא נזכה עוד ליהנות פעמים רבות מערבים מעין אלה עם אש. ואכן, צבעור ימים לא רבים המסתנו הידעעה על שטפי-הדם הראשון שפגע במוחו של אש. הודות לכוחות-הנפש האידיריים שלו הוא עוד הצלחה להתגבר על המחללה ולהתהלך זמנ-מה. אך בפגישותינו המקריות האחרונות ראייתי כי הקץ אינו רחוק עוד.

והמוות השיגו בלונדון דזוקא...

מרדיי חלמייש

תל-אביב